

Catorzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona

Caldes de Malavella

1 i 2 de juny de 2018

Dipòsit legal: GI 825-2018

ISBN: 978 84 8458 519 0

Portada: Fotografia-IPHES. Disseny-Xavier Amores

Maquetació: Joan Llinàs Pol, Jordi Vila Bohigas

CATORZENES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA

Caldes de Malavella - Cal Ferrer de la Plaça

1 i 2 de juny de 2018

COMISSIÓ ORGANITZADORA

Ramon Buxó

Director del Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona

Susana Manzano

Arqueòloga territorial de Girona

Serveis Territorials de Cultura de Girona

Montserrat Mataró

Arqueòloga territorial de Girona

Serveis Territorials de Cultura de Girona

Josep Maria Nolla

Catedràtic d'Arqueologia de la UdG

RESPONSABLE DE L'EDICIÓ DE LES ACTES

Joan Llinàs Pol

LA TORRE ROMANA DE PUIG D'ÀLIA I LES SEVES FASES PRÈVIES: RESULTATS DE LES CAMPANYES 2016-2017 (AMER, LA SELVA)

Carles PADRÓS GÓMEZ*, Aina AMAT CASTELLS

INTRODUCCIÓ

Com en la campanya d'excavació de l'any 2015, els treballs a la Torre de Puig d'Àlia dels anys 2016 i 2017 s'emmarquen dins el projecte quadriennal "El NE de la Citerior d'Escipió Emilià a Cèsar: la militarització del paisatge com a model de gestió territorial" del Museu d'Arqueologia de Catalunya – Barcelona, en relació a la primera implantació militar romana al nord-est peninsular. Aquests tasques s'han pogut realitzar, també, gràcies al suport de l'Ajuntament d'Amer.

Els treballs arqueològics a la Torre de Puig d'Àlia es van desenvolupar entre els dies 3 i 16 d'octubre de 2016 i entre el 6 i 10 de setembre de 2017, amb un equip que va comptar, a més dels directors, amb Robert Altimira, Marina Fernández Liarte, Laura González Barroso, Aïda Moreno Campos, Ot Ordeig Andreu i Alba Sobrino Gas. Tots ells estudiants o investigadors de centres com l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica o la Universitat de Barcelona.

CONTEXT GEOGRÀFIC

El jaciment es troba al nord-est del nucli

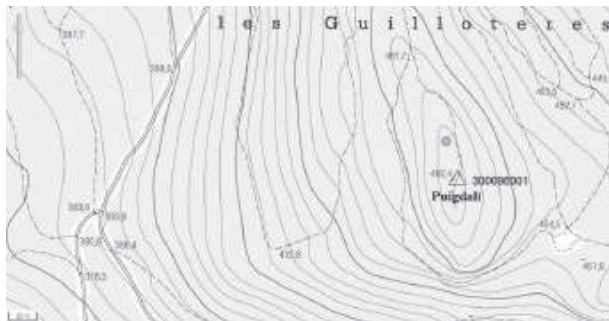

Figura 1. Situació de la Serra de Puig d'Àlia i de la torre romana (Font: ICGC).

urbà d'Amer, a la serra de Puig d'Àlia (Fig. 1). Es localitza en un punt estratègic de gran importància, ja que permet un control visual del camí cap a la costa, en direcció sud-est, sense cap limitació visual fins a la mateixa. També cap al sud. Es controla la zona de la Cellera de Ter, el Pasteral i la sortida natural del camí del Ter, tot accedint a la plana de Vic. Per altra banda, en direcció nord-oest, el control arriba fins al final de la Vall d'Hostoles i el camí natural cap a Olot. Des d'aquest últim punt s'accedeix a la Collada de Bracons fins a la plana de Vic, o cap al Cabrerès a través dels Hostalets d'en Bas. Per altra banda, en el costat nord-est s'aixequen les estribacions muntanyoses de Rocacorba, per on s'arriba a la zona de Mieres, tot passant per Sant Martí i Sant Esteve de Llémena, per la GI531, i des de Santa Maria de Finestres també a Olot. Així doncs, el punt on s'aixeca la torre de Puig d'Àlia controla les valls dels rius Brugent i Llémena (Vilà i Bota 1982, 232).

ANTECEDENTS A LA RECERCA

La primera notícia sobre el jaciment va ser donada per M. Oliva, qui en una primera visita, acompanyat de J. Marquès, va documentar dalt del turó diversos trams d'un aparell ciclopi i d'una gran torre de planta quadrangular, comparada amb algun punt de la muralla de la neàpolis d'Empúries pel mateix autor. Es parlava d'estructures similars al vessant oest del turó molt arrasades. També es va documentar una cisterna, no localitzada actualment, i material ceràmic ibèric i romà, situant la cronologia entre els segles IV-III aC (Oliva 1965, 106-107), amb l'evidència a l'entorn de material posterior amb àmfora itàlica, terra sigil·lata

*Institut Català d'Arqueologia Clàssica

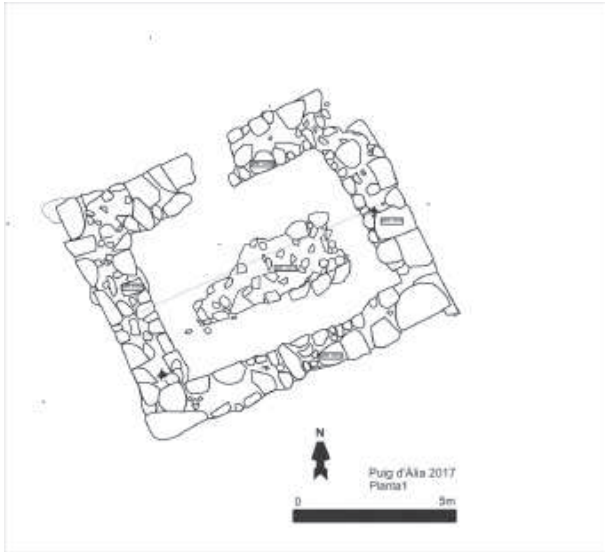

Figura 2. Planta del jaciment.

Sudgàl·lica i *dolia* (Llinàs/Merino 1991, 18-19). Durant l'any 1977 M. Julià va realitzar diversos sondejos en els vessants nord-oest, nord-est i oest del jaciment, amb resultat negatiu en no poder treballar en el lloc pròpiament del jaciment (Llinàs *et al.* 1999, 98). Durant l'any 1997 i 1998, J. Llinàs i J. Merino van visitar el jaciment, on van documentar les restes de la torre que va ser publicada, juntament amb M. Sureda, J. Sagraera i J. M. Nolla (Llinàs *et al.* 1999).

La campanya realitzada durant l'any 2015 va permetre aportar noves dades (Padrós 2016a; Padrós 2016b, 199-203) a partir d'una excavació reglada, realitzada específicament a la torre i en el seu entorn més immediat. La torre està definida pels murs MR 1003, 1004, 1005 i 1006, que formen una estructura quadrangular de c. 9,75 x 7,9 metres de costat. En aquest sentit es va iniciar l'excavació de l'interior de l'estructura en tot la seva extensió 7,05 x 5,2 metres (c. 37 m²), amb uns murs que fan entre 1,3 i 1,4 metres de costat (Fig. 2). També es van obrir dos sondejos: el sondeig 1, de c. 2,5 x 1,75 m, en un primer moment es va realitzar adossat al mur MR 1006 al nord de la torre per l'exterior, mentre que el sondeig 2, de c. 2 x 1 m, es va obrir adossat al mur MR 1004 a l'oest de la torre per l'exterior, però del qual només es van excavar els nivells superficials.

Val la pena recordar, en aquest punt, que el 1953 es va tenir notícia de l'existència d'un

tesor de moneda de plata, que es relacionava amb la zona de sant Climent d'Amer o de la Barroca, més concretament a la zona muntanyosa de Sant Roc (Almagro/Oliva 1960, 145-146). El tresor estava compost per 118 monedes de plata; 42 dracmes emporitans, dos denaris ibèrics -un de *Kese* (Tarragona) i l'altre de *Turiaso* (Tarazona)- i 74 denaris romans (Almagro/Oliva 1960, 147). En el seu estudi M. Almagro i M. Oliva (1960, 145-169) van concloure que el més segur seria que el tresor fos enterrat poc després del 105 aC i amb un estat excel·lent de conservació, per tant amb un ús mínim (1960, 165). Aquesta cronologia relacionaria el tresor i el moment del seu enterrament amb les guerres cimbriques i la inestabilitat del món romà d'aquells decennis.

TREBALLS ARQUEOLÒGICS A L'INTERIOR DE LA TORRE

En concloure la campanya de l'any 2015 es va deixar sense acabar d'excavar un nivell de pedra disgregada, amb restes de calç i possiblement de morter, que presentava una matriu marronosa amb taques groguenques i gravetes (UE 1011)¹, amb la presència de gran quantitat de material. Aquest nivell es va interpretar com un possible rebliment de la torre. Amb els nous treballs d'excavació, es confirma la presència d'una estructura paral·lela a MR 1003 i 1006 al centre de la torre, a la que s'atribueix la UE 1017 (Fig. 2 i 3). Es tracta d'un mur de c. 3 x 1 metres, de doble parament i rebliment intern. Un cop exhaurida la UE 1011-1022, després de baixar 0,20 m, es localitza un nivell de farciment de pedra (UE 1023) que es comença a definir al centre est i en relació al mur central (UE 1017).

A la vegada, l'extinció de la UE 1022 permet visualitzar canvis entre zones. A la cantonada entre MR 1003 i MR 1004 s'hi observa un retall (UE 1024) que podria tenir relació amb MR 1017 i l'enderroc UE 1023. A la zona nord (MR 1005) apareix un nivell ple d'argamassa o calç (UE 1026), que també cobreix l'extrem de MR 1017 i que sembla que es recolza a MR 1005 (Fig. 3).

Per sota del retall UE 1024, es documenta el nivell UE 1025, just al costat del MR 1003. La

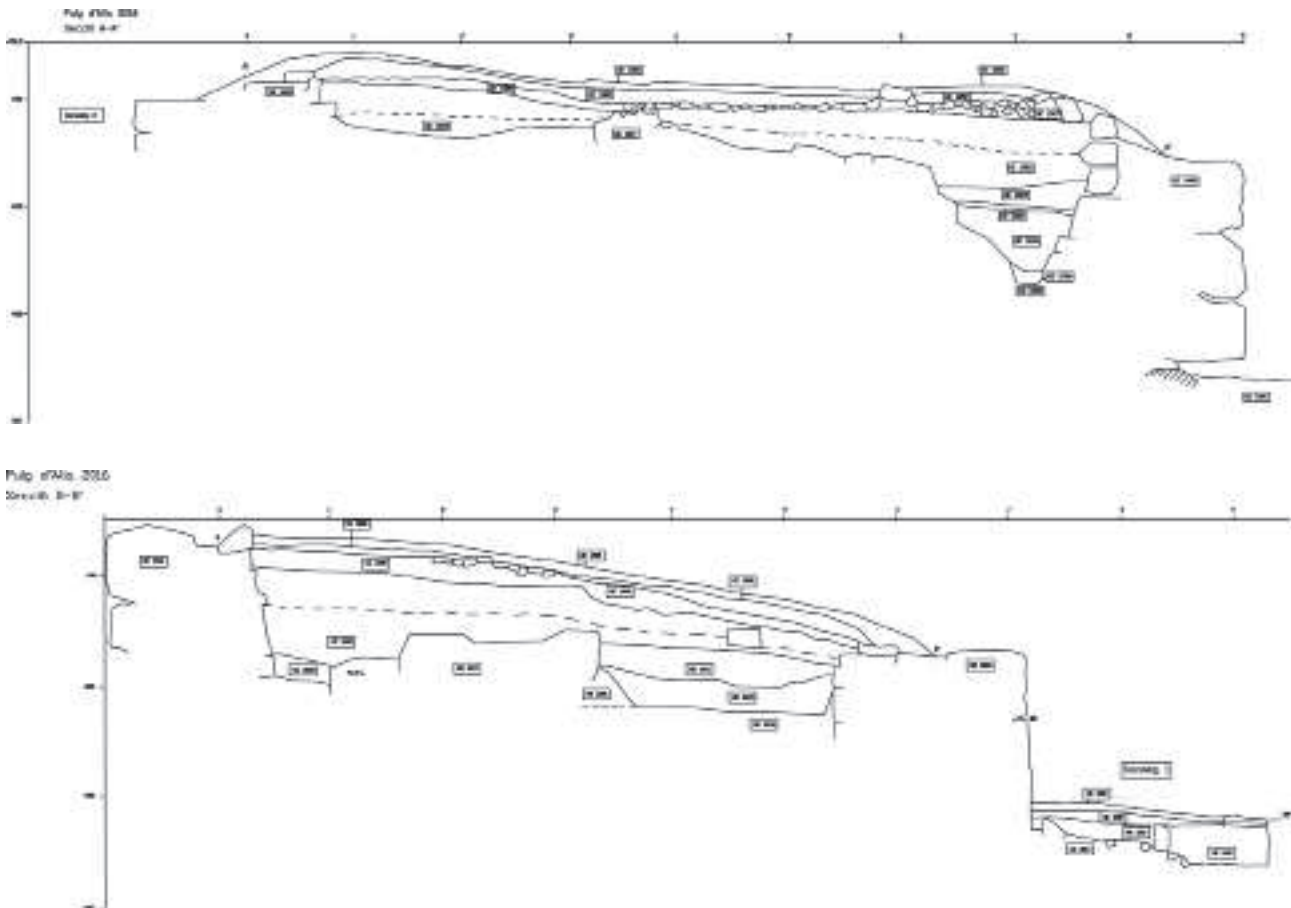

Figura 3. Seccions dels nivells excavats .

191

UE 1025 és menys compacta i sembla una barreja de sorres, que entra en contacte amb l'enderroc de la part central UE 1023. De la mateixa manera, s'estén un nivell similar per l'altre extrem del mur MR 1017, es tracta de la UE 1026. Pel que sembla, el primer element llançat al farciment de la torre seria l'enderroc, i aquest es completaria amb els dos nivells anteriorment citats a cada extrem del MR 1017.

Un cop exhaurida la UE 1025, a la cantonada entre els MR 1005 i 1003 hi apareix la UE 1029, que sembla cobrir les gran pedres d'aquest costat (Fig. 4), també presents a l'est, i la UE 1028, de color vermellós i que s'estén a l'extrem entre els MR 1003 i MR 1004. Pel que sembla, al damunt d'aquesta UE 1028 s'hi assenta el MR 1017. La roca mare (UE 1021) apareix just per sota de la UE 1028. D'aquesta manera, podem determinar que el cantó est de la torre (MR 1003) també s'assenta al damunt de la roca mare, igual com ja s'havia documentat en el MR 1005 des de l'exterior, al contrari de MR 1017, que s'assenta al nivell

Figura 4. Grans pedres que es podrien relacionar amb la fonamentació de MR 1017.

Figura 5. Forats de pal en relació al MR 1017.

Figura 6. Relació entre la UE 1046 i la UE 1047 que farceix la rasa UE 1048.

UE 1028¹, sense arribar a tocar la roca mare. Un cop es deixa al descobert la roca mare, també s'intueixen uns forats de pal (UE 1037, UE 1039 i UE 1042) (Fig. 5). Aquestes estructures negatives presenten una forma arrodonida, de 0,22 metres de diàmetre. Únicament al farciment UE 1040, que correspon al forat UE 1039, hi ha aparegut un fragment de ceràmica que pot ajudar a datar aquesta possible estructura anterior a la torre romana, però possiblement posterior o coetània al MR 1017. En el mur central, s'hi pot observar un petit retall que sembla que concordaria amb la projecció d'un dels forats de pal ja esmentats. A més, l'orientació dels forats indicarien la forma circular d'aquesta possible estructura anterior.

El nivell UE 1028 hauria estat tallat, possiblement per la rasa de fonamentació de MR 1005, que arriben a assentar-se directament al damunt de la roca mare. Aquesta fonamentació està mal tallada i deixant grans espais i forats per la seva cara interna.

A la zona est de la torre, entre l'estructura MR 1017 i el MR 1005, s'hi documenten un conjunt de pedres cobertes per la UE 1023, que podrien relacionar-se amb la fonamentació del MR 1017 (Fig. 4). A més, també apareix la rasa de fonamentació del MR 1005 (UE. 1032), retallada en el nivell UE 1028 i en la mateixa UE 1017 (Fig. 4). Aquesta rasa està farcida per, com a mínim, dos nivells (UE 1031 i UE 1034). El nivell inferior que no s'ha exhaurit, compost de pedruscall i pols de pedra, sembla que es pot relacionar, clarament, amb el procés d'aixecament de la torre.

A la vegada, es procedeix a l'obertura d'un sondeig a la part nord de la torre, per poder continuar excavant en extensió la rasa del MR 1005 (Fig. 6). Aquest sondeig presenta uns tres metres d'amplada, en paral·lel al MR 1005, i de llarg ocupa l'espai que hi ha entre el MR 1006 i el MR 1017.

En aquest sondeig, per sota del nivell 1044, compost per terra fosca i flonja, que ens fa pensar que es tractaria encara de terra bioturbada del con de dejecció, hi trobem la UE 1045, més blanca i amb nòduls de calç (Fig. 6). Aquest nivell conté un volum important de ceràmica, especialment a la cantonada entre el MR 1005 i el MR 1006.

L'excavació de la UE 1045 va posar al descobert la UE 1047, que es tractaria, pròpiament, del nivell de farciment de la rasa del mur 1005 (UE 1048) (Fig. 6) i, per tant, en aquest moment ja es pot acabar d'excavar la rasa en extensió. Al final d'aquesta rasa apareix un nou nivell, UE 1052, que és el que es deixa al final de la campanya de 2017.

Per sota de la UE 1045 també s'hi observa amb claredat la UE 1051, que és el nivell, possiblement d'aportació antròpica, que s'hauria utilitzat per igualar el terreny en el moment de la construcció del MR 1017. Per aquest motiu, trobem que la seva potència és molt més gran a la zona nord que a la zona sud de la torre, a causa del pendent natural de la roca mare.

INTERPRETACIÓ DELS RESULTATS²

Després de la campanya de 2015 es va determinar que la torre de Puig d'Àlia presentava una cronologia emmarcada dins del període romà tardorepublicà (Padrós 2016b, 202), a partir de vaixel·la de Campaniana A o Cales mitja/tardana (130/120-40/20 aC) (Principal/Ribera 2013, 93-103), Parets Fines, produccions amfòriques com Itàlica Tirrènica, Africana Centre-mediterrània, del Cercle de l'Estret, Tripolitana i de forma destacada un fragment de vora d'àmfora Bètica Haltern 70 (60/50 aC-50/100) (García Vargas 1998, Carreras 2000, 420-421), Engalbes Blanques, Grises de la Costa Catalana (forma 5) amb una cronologia de 100/75 aC (Miró/Pujol/Garcia 1988, 32 i 69; Maestro *et al.* 2009, 138) (Fig. 4.1), i per una forma 7, imitació de la forma 1 de Cales, amb una cronologia que es situa entre el 100 aC i el canvi d'era, tot i la presència d'alguns casos encara durant el s. I (Barberà/Nolla/Mata 1993, 26; Aquilué *et al.* 1984, 373; Maestro *et al.* 2009, 138-139) (Fig. 4.3 i 4). Aquest conjunt ceràmic aporta una forquilla cronològica que s'hauria d'ubicar entre els decennis centrals del s. I aC.

Les campanyes de 2016-2017 segueixen en la línia anterior, a més permeten acotar la relació estratigràfica que hi ha entre l'estructura UE 1017, apareguda a l'interior de la torre, amb la resta de l'estructura. El fet de trobar nivells amb característiques similars i retalls en els nivells i a cada extrem del propi MR 1017³, ens fa plantejar la idea de la presència en el mateix emplaçament d'una estructura anterior, que seria retallada en la construcció de MR 1004 i 1005. Per tant, seria destruïda i a la vegada amortitzada pel propi farciment de la torre romana, de manera que quedaria coberta pels nivells de preparació i d'ús posteriors.

Per altra banda, les dues darreres campanyes han aportat més detalls sobre el sistema constructiu de la torre i de les diverses fases d'ocupació que podrien haver-hi en el seu emplaçament. Així doncs, podem dir que la UE 1028-1051 (on s'assenta el MR 1017) estaria retallada per tal de construir la rasa del MR 1003, 1005 i 1006. El farciment d'aquest retall (UE 1045) en relació a 1006, cobreix a la vegada part de la rasa de fonamentació del MR 1005, que comença essent més ample, però

que s'estreny en trobar el MR 1017. Així doncs, si aquest mur, que fa uns 3 x 1 metres en el tram millor conservat, és anterior a la torre romana tardorepublicana, podria tractar-se d'una muralla d'una ocupació anterior, potser d'època ibèrica. De moment simplement apuntem aquesta nova dada, fins a disposar de l'estudi ceràmic i altres dades que en permetin fer noves aproximacions.

Així doncs, en posteriors campanyes caldria excavar els nivells que estan per sota de la rasa UE 1048 i de la UE 1028-1051, com la UE 1046, perquè si realment es determina que és antròpica, es tractaria d'una ocupació anterior en aquesta primera fase corresponent a la possible muralla ibèrica.

CONSIDERACIONS FINALS

En aquestes conclusions cal redefinir el plantejament fet després de la primera campanya 2015. Aleshores, només es va poder considerar la fase romana tardorepublicana de la torre, però després de les campanyes de 2016 i 2017 s'han pogut observar diversos elements que ens fan pensar que aquest emplaçament hauria estat ocupat diverses vegades amb anterioritat a la torre de vigilància romana i possiblement en una extensió més amplia en el cim del puig.

Fase preibèrica o ibèrica

Es considera la primera fase d'ocupació documentada i es relaciona amb el nivell on s'assenta la possible muralla ibèrica. Aquests nivells podrien ser d'origen antròpic, però no se'n té una informació prou significativa. Es considera necessària com a mínim una nova campanya d'excavació per tal de determinar que els nivells que queden no són naturals i, en cas que no ho fossin, datar-los.

Fase ibèrica

La segona fase és la que es relacionaria amb la possible muralla ibèrica. Aquest element s'ha datat a través de l'estratigrafia, mentre que les restes ceràmiques dels nivells en relació no

aporten una cronologia clara al tractar-se del farciment i la fonamentació de la pròpia torre romana, que a falta d'un estudi més detallat sembla relacionar-se amb el material de la campanya de 2015.

El tercer moment es relaciona amb els forats de pal trobats, que sembla que retallen la muralla ibèrica i, per tant, serien posteriors al mur MR 1017, però anteriors a la torre romana tardorepublicana. Aquests forats no van aparèixer fins que ja es va exhaurir el nivell de farciment de la torre, fins a la roca mare. Potser es tractaria de les restes d'un establiment provisional d'un moment previ o coetani a la construcció de la torre.

Fase romanorepublicana

Finalment, la quarta i darrera fase seria la torre romana tardorepublicana, ben definida i datada en la campanya de 2015 a partir de la cultura material que van proporcionar els nivells de fonamentació. Es tractaria doncs d'un punt de control d'una via d'accés cap a l'interior peninsular des de la costa nord-est, en un moment molt concret del període romà tardorepublicà, com podria ser la Guerra Civil entre Cèsar i els partidaris de Pompeu (49-45 aC).

En definitiva, després de tres campanyes arqueològiques al jaciment de Puig d'Àlia, es pot afirmar que l'estructura principal excavada és una torre romana tardorepublicana, que sembla presentar una sola fase d'ús i que es troba situada en un punt estratègic, amb un control visual pràcticament sobre tota la Selva i fins a la costa cap a l'est i del camí cap a Olot i la plana de Vic en direcció nord-oest. Ara bé, la localització d'una possible muralla ibèrica i altres elements anteriors o contemporanis a aquesta, fan necessari reflexionar sobre el període anterior a l'arribada dels romans a la península ibèrica i als pobles que ocupaven la zona de la Selva en aquell moment. En primer lloc recuperar els primers treballs realitzats en aquest indret i que parlaven d'un possible poblat ibèric (Oliva 1965, 106-107), amb una cisterna, muralles i estructures diverses i que potser s'hauran de tornar a mirar amb deteniment. Ara bé, segons A. Martín i R. Plana

(2010, 39-52), el model d'*oppidum* de la zona del nord-est de Catalunya, inclosa la Selva, es desenvolupa sobretot a partir del segle IV aC, molt lligat al control cerealístic de la zona o bé als nuclis de poder polític, social i/o religiós, com per exemple Ullastret. El fet de trobar una possible muralla ibèrica a Puig d'Àlia no encaixaria, a grans trets, amb aquests criteris, el que obra un ventall de possibilitats que intentarem resoldre en futurs treballs, un cop disposem de tota la informació necessària.

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO, M., OLIVA, M., 1960, El tesoro monetario de "La Barroca" San Clemente de Amer (Gerona), *Numario Hispanico* 9, 145-169.

AQUILUÉ, X., MAR, R., NOLLA, J.M., RUIZ DE ARBULO, J., SANMARTÍ, E. 1984, *El Fórum Romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982)*, Monografies Emporitanes; 6, Barcelona, Diputació de Barcelona.

BARBERÀ, J., NOLLA, J.M., MATA, E. 1993, *La ceràmica grega emporitana. Cuadernos de Arqueología* 6, Barcelona, Edicions Servei del Llibre L'Estaquirot S.L.

CARRERAS MONFORT, C. 2000, Producción de Haltern 70 y Dressel 7-11 en las inmediaciones del Lacus Lagustinus, *Actes del Congrés Internacional Ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*, Écija i Sevilla, 17-20 de desembre de 1998, Écija, 419-427.

GARCÍA VARGAS, E. 1998, *La producción de ánforas en la bahía de Cádiz en época romana: (siglos II a.C - IV d.C)*, Écija, Gráficas Sol.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1991, La romanització a la Selva: noves dades, *Quaderns de la Selva* 4, 17-33.

LLINÀS, J., SUREDA, M., SAGRERA, J., NOLLA, J.M. 1999, La torre romana de Puig d'Àlia (Amer), *Quaderns de la Selva* 11, 97-108.

MAESTRO, E., DOMÍNGUEZ, A., PARACUELLOS, P. 2009, El yacimiento oscense de La Vispesa: La ceràmica gris de època ibèrica, *Salduie* 9, 119-153.

MARTÍN, A., PLANA, R. 2001, El nord-est català en època ibèrica i l'entitat territorial de l'oppidum d'Ullastret, a: *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental. Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret. Monografies d'Ullastret*, Ullastret: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 39-52.

MIRÓ, J., PUJOL, J., GARCIA, J. 1988, El dipòsit del sector occidental del Poblament Ibèric de Burriac (Cabreria de Mar. El Maresme), *Laietania* 4, Mataró.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques.

OLIVA, M. 1965, Recintos fortificados de tipo ciclópeo en tierras gerundenses in *Arquitectura Megalítica y Ciclópea Catalano-Balear*, Barcelona, Centre Superior d'Investigacions Científiques, 89-94.

PADRÓS, C. 2016a, *Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de la torre romana de Puig d'Àlia (Amer, La Selva), campanya de 2015*. Inèdita. Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

PADRÓS, C. 2016b, Resultats preliminars de la primera campanya d'excavació a la Torre de Puig d'Àlia (Amer, Selva), *XIII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Banyoles, 199-203.

PRINCIPAL, J., RIBERA LACOMBA, A. 2013, El material más apreciado por los arqueólogos La cerámica fina La cerámica de barniz negro, in Ribera, (ed.), *Manual de cerámica romana del mundo helenístico al Imperio Romano*, Alcalá de Henares, Museo Arqueológico Regional Madrid, 42-146.

SANMARTÍ, E., NOLLA, J.M. 1986, La datation de la partie centrale du rempart meridional d'Emporion (L'Escala, Alt Empordà, Catalogne), *Documents d'Archéologie Méridionale* 9, 81-110.

VILÀ I BOTA, M.V. 1982, El poblament de la comarca de la Selva en època ibèrica: Sistemes defensius, *AUSA* 10/102-104, 231-238.

NOTES

1) Amb una potència de 0,3-0,4 metres que va en decreixent a mesura que s'apropa al MR 1003.

2) Malauradament, en el moment de realitzar aquest article no es disposa de l'estudi de la cultura material de les campanyes de 2016 i 2017. Per tant, les interpretacions es realitzen essencialment a partir de la relació estratigràfica i l'estudi ceràmic de la campanya de 2015.

3) A una distància similar dels murs MR 1004 i 1005, 1,20 metres aproximadament.